

FEYIL SEMANTIKASIN IZERTLEWDIŇ TEORIYALIQ TIYKARLARI

QMU doc., PhD G.B.Djoldasova

Teoriyalıq materiallarǵa qaraǵanda til biliminde kishi klass taypadaǵı semantikaliq tárepten jaqın bolǵan feyillerdi birlestirip kórsetedi, biraq olardıń hár biri ulıwma mániske qosımsha túrde túrli reńlerdi sáwlelendiredi, yaǵnıy hár qıylı formaların orınlanıwında sintaksisti qóllanıwda dep belgileydi.

Úyrenilip atırǵan kishi klasstıń feyilleri úsh kishi gruppaaǵa bóliniwi múmkin Birinshi gruppaaǵa: olardıń semantikaliq dúzilisine transform, formulate, formalıze, reform, etc belgileri kiredi. Ekinshi gruppaaǵa: "islep shıǵarıw, dóretiwshilik" komponentlerin óz ishine alǵan feyiller kiredi - create, establish, produce, etc.

Úshinshi gruppanı semantikaliq strukturasında- form, shape, fashion, model hám taǵı basqa belgilerin birlestiretugun feyiller quraydı.

Ekinshiden, bul gruppadaǵı feyillerdiń tańlanıwı teoriyalıq qızıǵıwshılıq oyatadı, sebebi feyillerdiń kópshiligi latin hám frantsuz tillerinen alınǵan, shape, frame, set feyillerinen tısqarı.

Saylanǵan feyiller keń tarqalǵan emes hám ayrıqsha leksik mánis hám usılda qollanıwı menen ajralıp turadı, sebebi olar rásmiy hám ilimiy usıllarǵa xos bolıp tabıladı.

Soǵan qaramastan, sózler anglichan tili normalariga maslawdı hám bul feyillerdiń kishi klası barlıq feyiller ushin ulıwma bolǵan nızamlar boyınsha qalıplesken. Jumıstıń ámeliy ma`nisi onıń nátiyjeleri anglichan tiliniń teoriyalıq grammatikası, kognitiv semantika boyınsha kurslardı oqılıwında, sintaksis hám leksik semantika boyınsha arawlı kurslardı tayarlawda, sonıń menen birge, anglichan tiliniń ámeliy grammatikasın oqıtıwda qollanıwı múmkinligi menen belgilenedi.

Tildiń basqa kognitiv qábiletler hám psixik processler: sezim qılıw, yad, pikirlew hám basqalar menen keń baylanıslılıǵın anıqlaw zárúrshiligi payda boldı. İnsan sanasına sistemalı túrde úyreniwge bolǵan zárúratni ańǵarıw hám onǵa birden-bir isenimli kirisiw jolin tek til támiyinley alıwın ańǵarıw ilim-pánniń rawajlanıwındaǵı zárúrli jildam boldı [2, 20].

Kóplegen izertlewshilerdiń (J. Lakoff, Ch R. Filmor tárepinen

Langaker, J.Fokonyer, S. D. Qaraqov, Katnelson, Kubryakov, N. A.Kobrin hám basqalar) tiykarınan tildi pútkil kognitiv iskerliginiń orayı dep tán aladı. Ol jaǵdayda barlıq kognitiv processler hám qábiletler ańlatıladı. Usınıń menen birge, til bul processler hám qábiletlerdi ámelge asırıwdı támiyinleytuǵın arawlı sistema bolıp

tabıladı. Til bizge ashıq sistema retinde kórinedi, onıń qásiyetleri insan tájiriybesiniń túrli tarawlarına tiyisli bolǵan ulıwma kontseptualizatsiya processleri menen belgilenedi. Solay etip, lingvistik faktlarnı kognitiv kóz-qarastan úyreniwdiń quramalılıǵı sonda, bir tárepden, biz tildi kóplegen kognitiv sistemalardan biri retinde kórip shıǵamız, biraq basqa tárepden, basqa barlıq sistemalarǵa salıstırǵanda tildiń ústinligi anıqlanadı, sebebi tildiń tikkeley funkciyası intellektual iskerliginiń túrli táreplerin sáwlelendiriw hám atap kórsetiw bolıp tabıladı. Intellektual haqqında sóylegende, biz bilim hám aqıldı názerde qamtımız, dúnyanı qabıllaw nátiyjeleri hám adamlardıń predmetli intellektual iskerligi mánisli hám málim bir sistemaǵa keltirilgen maǵlıwmatlar formasında toplandı, olar ongimizda usınıs etiledi hám intellektual (aqlıy) processlerdiń tiykarın quraydı.

Zamanagóy jónelis barlıq túrdegi bilimlerde esapqa alatuǵın eksperimental jantasıw menen baylanıslı [2, 22].

Kognitiv lingvistikada insannıń tildi hám sóylew mexanizmlerin jaratıw hám islewdegi rolin sistemalı xarakteristikalar hám túsindiriw itibar orayında turadı.

Kognitiv pán til belgileri hám kognitsiyanın' óz-ara baylanısıwın úyrenedi "insan sanasınań tilde kórinetuǵın bolıwı [8,34-37]. Solay etip, "kognitsiya" túsiniǵi kognitiv processtiń ózin óz ishine aladı "bilim alıw procesi jáne bul processtiń nátiyjesi "bilim onı da esapqa alıw kerek, bul túsiniq tekǵana maqsetke baǵdarlanǵan, teoriyalıq bilimlerde, bálki insannıń kúndelik turmısındaǵı dúnyanı ápiwayı, ádetiy (mudamı da sanalı bolmaǵan) ańǵarıwdı, insannıń átirapdaǵı dúnya menen kúndelik baylanısındaǵı eń ápiwayı tájiriybeni alıwdı da óz ishine aladı.

Bul maǵlıwmattı, bilimlerde alıw, olardı ózgeriw, eslep qalıw, yaddan alıw, paydalanıw menen baylanıslı hár qanday process.

Demyankov, kognitiv ilim-pánniń tiykarǵı wazıypalarınan biri bul til bilimleri strukturaları informaciyanı qayta islewde qanday qatnasıwı hám qanday sáwlelendiriliwi haqqındaǵı sorawǵa juwap beriw bolıp tabıladı [5,21].

Insannıń kognitiv qábiletleri hám ózlestirgen bilim modelleri tikkeley hám úzliksiz túrde tilde anılatıladı, sol sebepli til strukturaları tiykarǵı intellektual qıyallar haqqında maǵlıwmatlardıń zárúrli dáregi esaplanadı.

Bunnan tısqarı, "Insannıń aktiv, sanalı -dóretiwshilik iskerligi "aytnadı İnsan tekǵana haqıyqattı ózlestiredi, bálki onı arnawlı bir maqsetler ushın arnawlı bir tárzde aktiv hám maqsetli túrde quraydı. [5, 24].

Joqarıda aytıp ótilgeni sıyaqlı, kognitiv lingvistika - bul til dúnyanı sáwlelendirmeydi, bálki dúnya haqqındaǵı bilimlerde anılatadı.

Til birlikleriniń mánislerin qáliplestiriwde insan aktiv rol oynaydı : insan mánislerdi tayın formada emes, bálki qáliplestiredi.

Sonıń menen birge, ol hár qanday jaǵdaydı súwretlew ushın til quralların tańlawda jáne bul tańlawdıń sebeplerin túsiniwde aktiv rol oynaydı [2, 19].

Ayırım avtorlardıń sózlerine kóre (J.Lakoff, Ch.E. S. Filmornin’ sózleri, Qubryakov, N. A. Kobrina N. N. Baltirev hám basqalar), til hádiyesiniń tolıq xarakteristikası kognitiv semantika kóz-qarasınan xarakteristikalanǵan jaǵdaydıń tekǵana obektiv xarakteristikaların, bálki onı qabıllaw qásiyetlerin, tiyisli bilimler, niyetler, anıq birliklerdiń ajralıp turıwı hám qaraw kózqarasın (perspektivini) tańlaw, itibardı málim zatlarǵa qaratıwdı názerde tutadı.

Solay etip biz sóz etip atırǵan feyiller óz mánis mazmunı, strukturası, forması, gruppalarına qaray hár túrli mánislerde óz sáwleleniwın tabatúǵınlıǵına jáne bir márte isenimimiz kámil boladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. **Бабенко, И. А. Тайманов, “О существовании неформальных односвязных симплектических многообразий”, УМН, 53:5(323)**
2. **Балтырев, Т.С.Есенова. –Текст: электронный// Вестник Калмыцкого №1.2.-с 45-51.2004**
3. **Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. – Тамбов, 2001.**
4. **Вильгельм фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию. // М.: «Прогресс». 1984. 398 с. («Языковеды мира»)**
5. **В.З. Демьянков Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода.. 1994. №4, 17**
6. **Ельмслев л пролегомены к теории языка новое в лингвистике вып 1 м 1960 — статьи и видео в Дзене. С. 264.1960**
7. **Кацнельсон Соломон Давидович: трудов по скандинавистике, германистике.с- 135.1986**
8. **Кубрякова. Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика — психология — когнитивная наука. 1994. №4, 34-47.**
9. **Никитина С.Е. Симонтика. – М.: Академ. Проект 2006.**